

ХРУСТИК Надія Михайлівна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 096 6266424; e-mail: nadya.khrustyk@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3423-9901/>

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВОТВОРЕННЯ:
ВІДІМЕННИКОВІ ДЕРИВАТИ З ПРЕФІКСОМ НЕДО-**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню активних процесів словотворення в сучасній українській мові. Її **мета** — вивчення активізації продукування відіменникових дериватів, утворених префіксом *недо-*, як однієї із закономірностей розвитку сучасного процесу словотворення в українській мові. **Об'єкт** дослідження — сучасний процес словотворення в українській мові. **Предмет** аналізу — зростання продуктивності відсубстантивного іменникового словотвірного типу з префіксом *недо-* як ознака дериваційного процесу. **Матеріал** спостереження — відсубстантивні іменники, утворені префіксом *недо-*, які характеризуються негативною семантикою на позначення неповноцінності когось або чогось. У **результаті** проведеного дослідження з'ясовано специфіку деривації відсубстантивних іменників, утворених префіксом *недо-*. Визначено причини зростання продуктивності словотвірного типу, за зразком якого творяться аналізовані оказіоналізми. Серед них — політичні та соціально-економічні зміни періоду незалежної України, події російсько-української війни, які потребують номінації й оцінки нових понять; демократизація суспільства; активізація питомих процесів словотворення; висока системна продуктивність досліджуваного словотвірного типу.

Ключові слова: розвиток української мови, ЗМІ, активні процеси словотворення, словотвірний тип, відіменникові деривати, префікс *недо-*.

Постановка проблеми та її зв'язок з попередніми й суміжними дослідженнями. Питання вивчення тенденцій розвитку мови — одне з найбільш актуальних питань мовознавчої науки. Прогностична проблематика, як слушно зауважує Л. Шевченко, завжди була й лишається в мовознавстві пріоритетною [5, с. 75]. Дослідження тенденцій розвитку мови загалом та її окремих підсистем дозволяє фахівцям бачити перспективи функціонування мови, усвідомлювати всі його позитивні й негативні моменти. Опрацювання змін, які спостерігаються на словотвірному рівні зокрема, дає розуміння того, як працює механізм мовного саморозвитку. Ці зміни, у свою чергу, впливають на розвиток інших мовних рівнів, передусім, таких, як лексичний і морфологічний, отже, впливають на оновлення всієї мовної системи.

Вивченню прогностичної проблематики, яке базується на опрацюванні питань словотворення, присвячені праці багатьох українських та зарубіжних мовознавців. Особливо активно українські науковці звертаються до заявленої проблематики в останні десятиліття (С. Єрмоленко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко, А. Нелюба, М. Степаненко, О. Стишов, О. Тараненко та ін.), коли Україна здобула незалежність і виникли умови для розвитку в мові нових динамічних процесів, серед яких найважливішою умовою, як нам видається, є демократизація українського суспільства. Прагнення мовців до самовираження, бажання дати швидко, влучно оцінку того, що відбувається довкола, спричинило в українській мові активізацію багатьох словотвірних типів, зокрема й тих, на яких ґрунтується okazіональне словотворення. Серед них — продукування відсубстантивних іменників із префіксом *недо-*.

Поодинокі okazіоналізми з цим префіксом трапляються вже досить давно. Можемо припустити, що їх поява припадає на ХХ ст. Згадаймо у зв'язку з цим хоча б утворення *недонація* Є. Маланюка. На актуалізацію словотвірного типу, за зразком якого продукуються аналізовані деривати, першим звернув свою увагу О. Тараненко в монографії «Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.)» [3, с. 51–52]. Мовознавець визначає й ретельно описує всі словотвірні типи, які зазнали динамізації в українській мові на межі тисячоліть, аналізує причини їх активізації, досліджує умови, у яких це відбулося. Серед опису — коротка згадка й про okazіональні деривати з префіксом *недо-*.

Формулювання завдань. Мета нашої статті — дослідження активізації продукування відіменникових дериватів, утворених префіксом *недо-*, як однієї із закономірностей розвитку сучасного процесу словотворення в українській мові. Об'єкт вивчення — сучасний процес словотворення в українській мові. Предмет нашого аналізу — зростання продуктивності відсубстантивного іменникового словотвірного типу з префіксом *недо-* як ознака дериваційного процесу. Матеріал спостереження — відсубстантивні іменники, утворені префіксом *недо-*. Своє завдання вбачаємо в тому, щоб обґрунтувати творення відсубстантивних іменників за допомогою префікса *недо-* як одну з ознак сучасного дериваційного процесу в українській мові, а також з'ясувати, якими причинами зумовлена активізація продукування слів за зразком цього словотвірного типу. Джерельною базою для написання статті послужила лексикографічна праця «Словотворчість незалежної України. 2012–2016. Словник» [6], а також матеріал, зібраний на основі наших власних спостережень у ЗМІ. У роботі використані такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, спостереження, описовий і функційний методи, елементи морфемного і словотвірного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Префікс *недо-* належить до давніх афіксальних морфем. Це складний префікс, поява якого стала результатом перерозкладу між префіксом *не-* і початком основи — префіксом *до-*. С. Бевзенко з приводу його походження зазначає: «Українська мова має ряд утворень з префіксом-часткою *не-* (*неволити*, *невгавати*, *ненавидіти*, *непокоїтися* та деякі інші), які передають стан, протилежний змістові кореня, а також із складним префіксом *недо-* (*недобачати*, *недочувати*, *недоїдати* *недолюблювати* та ін.), що означають дію або стан, виявлені в неповній мірі. Утворення цього типу взагалі старовинні: всі вони (звичайно, у дещо відмінному фонетичному оформленні) засвідчуються староруськими і навіть старослов'янськими пам'ятками < ... >» [1, с. 367–368]. Префікс *недо-* може використовуватися також при деривації іменників, що мають подвійну мотивацію, пор., напр.: *недовимолот* (від *вимолот* або від *недовимолотити*), *недовиріботок* (від *виріботок* або від *недовиріботити*) [2, с. 251]. У всіх названих вище прикладах цей префікс поєднується з лексемами, які так або інакше позначають дію — власне дію або опредметнену дію, що цілком закономірно для досліджуваного префікса.

Утім, дієслівний префікс *недо-* може активно поєднуватися також з іменниками, значення яких з дією зовсім не пов'язане. Поєднання несумісних понять — префікса, який вказує на неповноту вияву процесуальної ознаки, і основи зі значенням предметності — механізм творення okazіональності дериватів, які продукуються. Відповідно утворені лексеми відзначаються своєю незвичністю, що робить їх виразними, гостро емоційними, такими, що виокремлює їх на тлі інших слів з оцінною семантикою. Саме така лексика належить до найбільш актуальної в часи, коли в суспільстві панують максималістські настрої. Здобуття Україною незалежності, суспільно-політичні зміни, соціальні потрясіння, російсько-українська війна, з одного боку, поширення Інтернету, формування незалежних ЗМІ, загальна демократизація суспільства в цьому історичному контексті, з іншого боку, — усе це стало тими позамовними чинниками, які зумовили стрімке зрос-

тання продуктивності okazіонального словотвірного типу відіменникових дериватів з префіксом *недо-*.

Аналізуючи інтенсивну динамізацію системи українського словотворення цього періоду, О. Тараненко виокремлює три основних чинники рушійних сил номінативно-словотворчих процесів: потреба в істотному оновленні комплексу номінативних засобів мови у зв'язку з появою або актуалізацією кола понять, що потребують мовного вираження; потреба в коригуванні, нормуванні та систематизації різних сегментів словотвірної структури української літературної мови у зв'язку з підвищеною увагою суспільства до всього питомого, органічного; потреба в розширенні загальностилістичних (номінативно-експресивних) і власне стильових можливостей мовного самовираження суспільства, що інтенсивно реалізується тепер у межах літературної мови в посиленні елементів колоквалізації й навіть жаргонізації словотворення, у процесах інтенсифікації okazіонального словотворення [3, с. 9–10].

Позамовні чинники вимагають, а внутрішньомовні сприяють активному продукуванню нових слів [4, с. 233]. Емпірична продуктивність досліджуваного словотвірного типу з префіксом *недо-* нерозривно пов'язана з високою системною продуктивністю цього типу, що, як нам видається, є ще одним важливим чинником його динамізації. Так, при деривації okazіоналізмів цього словотвірного типу практично необмеженою є твірна база їх продукування; префікс *недо-* легко поєднується з будь-якою твірною основою, не маючи на своєму шляху жодних формальних перешкод; словотвірний тип не має конкурентних синонімічних словотвірних типів. Відповідно відіменниковий словотвірний тип з префіксом *недо-* має необмежений потенціал продуктивності і за його зразком слова можуть продукуватися в будь-якій кількості.

Серед зафіксованих у нашому дослідженні дериватів — назви груп осіб і осіб за соціальним станом, етнічною приналежністю, політичними переконаннями, за професією та родом діяльності, людськими якостями тощо (*недобітлз, недобог, недогітлер, недогрузин, недоєко, недоелектронік, недоеліта, недожінка, недокілер, недокомсомолец, недокоп, недолікар, недолюдина, недонаполєон, недо нотаріус, недоолігарх, недоопблок, недоперсонаж, недопіл, недопрезидент, недореволюціонер, недорепер, недорос, недоросіянин, недоспортсмен, недотруп, недофюрер, недочоловік*); назви суспільно-політичних явищ і процесів, політичних і воєнних подій (*недобій, недовідставка, недовійна, недодемократія, недоініціативи, недомайдан, недопогляди, недополітика, недопредставництво, недореволюція, недореформа, недоринок, недорозуміння, недоуряд, недофлот, недо-членство*); назви державних та етнічних утворень, географічних понять (*недодержава, недоєвропа, недоконтинент, недонація, недоострів, недореспубліки, недоросія, недофедерація*); назви понять, які пов'язані з культурою, мистецтвом, народними традиціями та мовним питанням (*недовистава, недовесілля, недокомікс, недореалізм, недосуржик, недоукрмова*); назви, пов'язані з економікою, фінансами, сферою обслуговування (*недогроші, недосервіс, недотендер*); назви абстрактних понять (*недопам'ять, недоперепремудрості*).

Значення okazіоналізмів з префіксом *недо-* завжди наповнюється й уточнюється контекстом, у якому ці слова вживаються. Як правило, це широкий контекст, пов'язаний з певними політичними, соціально-економічними, культурними подіями тощо, пор. напр.: *недодемократія* — не зовсім (не повністю) демократія (*Недодемократія, демократія “фаст-фуд”, “демократія для себе і під себе”, “для тих, хто може її купувати купно і вроздріб”, “демократія навпаки” — усе це не образні журналістські визначення, це жорстока сьогочасна реальність...*) [6, с. 269]; *недокілер* — неповноцінний кілер (*недокілер застряг у ліфті*) [6, с. 270]; *недосервіс* — неповноцінний сервіс (*Із трьох українських операторів мобільного зв'язку в Криму один вони вже перетворили на кульгавий недосервіс, а два інших просто знищили*) [6, с. 272]; *недоспортсмен* — не зовсім спортсмен (тут ідеться про тітушок) (*Вже багато років Добкін й Кернес використовують проплачених “недоспортсменів” у вирішенні своїх політичних та бізнесових питань*) [6, с. 272]; *недоукрмова* — неповноцінна укромва (українська мова) (*Цілком другорядним є статистичний критерій, особливо в теперішніх постколоніальних умовах розвитку суспільства, значна частина якого, з огляду на об'єктивні історичні причини, володіє радянською “недоукромвою”, а не українською мовою своєї держави*) [6, с. 273] тощо.

Функція префіксодних та префіксальних дериватів, значна частина яких є новоствореними словами-одноденками, полягає не лише в тому, щоб якнайточніше номінувати те чи інше явище, подію, процес, причетність до них відомих політичних та громадських діячів тощо, але й дати їм певну оцінку [4, с. 235]. Okазіональні утворення з префіксом *недо-* характеризуються незвичністю, експресивністю, емоційним забарвленням, мають прив'язаність до певного контексту, мовленнєвої ситуації. Діапазон оцінки, яку вони виражають, дуже широкий — від легкої іронії — до сарказму та глибокої зневаги. З цього погляду відіменникові деривати з префіксом *недо-* також становлять значний інтерес.

Висновки. Узагальнивши вищевикладені міркування, можемо висновувати, що зростання продуктивності творення відсубстантивних іменників з префіксом *недо-* є результатом відображення взаємодії мови, зокрема її словотвірної системи, з особливостями розвитку і потребами українського суспільства на сучасному етапі. Серед причин зростання продуктивності цього типу — політичні та соціально-економічні зміни періоду незалежної України, події російсько-української війни, які потребують номінації й оцінки нових понять, мовного переосмислення старих цінностей; активізація питомих процесів словотворення в умовах побудови української державності; демократизація

суспільства, яка мотивує його членів до вільного самовираження; висока системна продуктивність досліджуваного словотвірного типу.

Зростання продуктивності відсубстантивного іменникового оказіонального словотвірного типу з префіксом *недо-* — одна із ознак сучасного українського словотворення. Вивчення інших тенденцій розвитку українського словотворення, пов'язаних з активізацією внутрішніх мовних ресурсів відповідно до власних потреб у збагаченні мови новими словами, становить **перспективу** дослідження.

Л і т е р а т у р а

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. 416 с.
2. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наук. думка, 1979. 407 с.
3. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX — початок XXI ст.). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.
4. Хрустик Н. М. Активні процеси словотворення в сучасній українській мові : префіксоїдні та префіксальні деривати. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ПолиПринт, 2017. Вип. 24. Т. 1. С. 232–238.
5. Шевченко Л. І. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX — початок XXI ст.). Київ : Вид. дім Дм. Бураго, 2015. 248 с. : рецензія. *Мовознавство*. 2016. № 1. С. 75–78.

Д ж е р е л а

6. Словотворчість незалежної України. 2012–2016. Словник / уклад. А. Нелюба, Є. Редько; заг. ред. А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 460 с.

R e f e r e n c e s

1. Bevzenko, S. P. (1960), *Historical morphology of the Ukrainian language (Essays on word change and word formation) [Istorychna morfologia ukraïnskoi movy (Narysy iz slovozmyny i slovotvoru)]*, Transcarpathian regional publishing house, Uzhorod, 416 p.
2. *The word-formation of the modern literary Ukrainian language* (1979) [*Slovotvir suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy*], Nauk. dumka, Kyiv, 407 p.
3. Taranenko, O. O. (2015), *Actualized models in the wordbuilding system of the modern Ukrainian language (end of the 20th — beginning of the 21st century) : monograph [Aktualizovani modeli v systemi slovotvorenniya suchasnoi ukraïnskoi movy (kinets XX — pochatok XXI st. : monohrafiya)]*, Dmytro Burago's publishing-house, Kyiv, 248 p.
4. Khrustyk, N. M. (2017), “The semiprefixal and prefixal derivatives as an active modern trend development of the Ukrainian language in derivation”, *Opera in linguistica ukrainiana* [“Aktyvni protsesy slovotvorenniya v suchasniy ukraïnskiy movi : prefixoidni ta prefixalni deryvaty”, *Zapysky z ukraïnskoho movoznavstva*], PoliPrint publishing house, Odesa, Vol. 2, No. 24, pp. 232–238.
5. Shevchenko, L. I. (2016), “Taranenko, O. O. Actualized models in the wordbuilding system of the modern Ukrainian language (end of the 20th — beginning of the 21st century). Kyiv : Dmytro Burago publishing house, 2015. 248 p. : review”, *Movoznavstvo* [“Taranenko O. O. Aktualizovani modeli v systemi slovotvorenniya suchasnoi ukraïnskoi movy (kinets XX — pochatok XXI st.). Kyiv : Vyd. dim Dmytra Burago, 2015. 248 s. : rezume”, *Movoznavstvo*], O. O. Potebnya Inst. of Linguistics, and Ukr. Lingua-Information Fund of NAS of Ukraine, Kyiv, 2016, Issue 1, pp. 75–78.

S o u r c e s

6. *Word-formation of independent Ukraine. 2012–2016 : Dictionary* (2017) [*Slovotvorchist nezalezhnoyi Ukrainy. 2016–2012. Slovnyk*], A. Neluba, Ye. Redko (eds.), Kharkiv Historical and Philological Society, Kharkiv, 460 p.

Nadiya M. KHRUSTYK,

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of the Applied Linguistics, Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65000, Ukraine;
phone: +38(096)6266424; e-mail: nadya.khrustyk@gmail.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3423-9901/>

THE DERIVATIVE WORDS FROM THE NOUNS WITH PREFIX НЕДО- (NEDO-) AS AN ACTIVE MODERN TREND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN DERIVATION

Summary. The article is devoted to the study of active processes of word formation in the modern Ukrainian language. Its **purpose** is to study the activation of the production of noun derivatives formed by the prefix *недо-*, as one of the regularities of the development of the modern process of word formation in the Ukrainian language. The **object** of research is the modern process of word formation in the Ukrainian language. The **subject** of the analysis is the increase in productivity of the substantive noun word-formation type with the prefix *недо-* as a sign of the derivational process. The **material**

of observation is substantive nouns formed by the prefix *nedo-*, which are characterized by negative semantics to indicate the inferiority of someone or something. As a **result** of the conducted research, the specifics of the derivation of substantive nouns formed by the prefix *nedo-* have been clarified. **Conclusions.** The reasons for the increase in the productivity of the word-formation type, on the basis of which the analyzed occasionalisms are created, are determined. Among them there are the political and socio-economic changes of the period of independent Ukraine, the events of the Russian-Ukrainian war, which require the nomination and assessment of new concepts; democratization of society; activation of specific word formation processes; high system performance of the studied word-formation type.

Key words: functioning of the Ukrainian language, mass media, an active trends development in derivation, word-building pattern, derivative words from the nouns, prefix *nedo-*.

Статтю отримано 24.04.2024 р.